सहकारी संस्थाले सदस्यहरुको पारिवारिक आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव : गोठगाउँ गाउँ विकास समिति, रामेछाप

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, अर्थशास्त्र विभाग
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता :

सत्यनारायण श्रेष्ठ

स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दास्रो वर्ष

परीक्षा रोल नं. २८१२३३ (२०६८)

रजिस्ट्रेशन न : २१७२०–९४

भर्ना वर्ष : २०६७

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७२

सिफारिस पत्र (RECOMMENDATION LETTER)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय *शिक्षाशास्त्र* सङ्काय केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका विद्यार्थी सत्यनारायण श्रेष्ठले "**सहकारी संस्थाले सदस्यहरुको पारिवारिक आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव : गोठगाउँ गाउँ विकास समिति, रामेछाप**" नामक शीर्षकको प्रस्तुत सोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । प्रस्तुत सोधपत्र आवश्यक मुल्याकङ्नको लागि मुल्याकङ्न समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

शोध निर्देशक

मीनराज पौडेल

शिक्षाशास्त्र सङ्काय अर्थशास्त्र

विभाग

त्रि.वि कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र (APPROVAL LETTER)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय केन्द्रीय विभाग ,अर्थशास्त्र विभाग अन्तर्गत अर्थशास्त्र शिक्षा विषयमा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि श्री सत्य नारायण श्रेष्ठले प्रस्तुत गर्नुभएको "**सहकारी संस्थाले सदस्यहरुको पारिवारिक आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव : गोठगाउँ गाउँ विकास समिति, रामेछाप**" शीर्षकको शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि स्वीकृत प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

	....
१. विभागीय प्रमुख	उप.प्रा. मीनराज पौडेल
२. बाह्य परिक्षक	....
३. शोधपत्र निर्देशक	....
	उप.प्रा. मीनराज पौडेल

मिति : २०७३ – ०४ –

कृतज्ञताज्ञापन (ACKNOWLEDGEMENTS)

शिक्षाशास्त्र सङ्काय, अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि "**सहकारी संस्थाले सदस्यहरुको पारिवारिक आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव : गोठगाउँ गाउँ विकास समिति, रामेछाप**" शीर्षक राखी अनुसन्धानात्मक शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ । यो शोधपत्र लेखनका क्रममा आफ्ना हरेक समस्याहरुलाई एकातिर पन्छाएर जुनसुकै समयमा आवश्यक सहयोग, निर्देशन, प्रेरणा एवम् सुझाव दिँदै लेखिएका विषयतगत विधाहरुलाई अति सुक्ष्म ढंगले सहयोग गर्नु हुने शोध निर्देशक श्री मीनराज पौडेलज्यूलाई अन्तर हृदयदेखि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै अर्थशास्त्र शिक्षा विभाग, कीर्तिपुरमा रहनुभएका श्रद्धेय गुरुज्यु तथा गुरुआमाप्रति समेत हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

पठनपाठनको क्रममा अवसर प्रदान गरी यस शोधपत्र लेखनको स्थितिसम्म ल्याइपुऱ्याउन निरन्तर संघर्ष गर्नुहुने मेरा पुजनीय बुवा ललित बहादुर नेवार तथा आमा राममाया श्रेष्ठ लाई हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र लेखनका क्रममा आवश्यक पत्र पत्रिका, पुस्तक संकलन गरी लेखन कार्यका लागि सहज वातावरण मिलाई हरक्षेत्रबाट सहयोग गर्नुहुने मेरा सम्पूर्ण साथीहरुलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यस्तै प्रश्नावली र अन्तरवार्ताबाट आफ्ना अमूल्य विचारहरु राखेर प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग गर्ने सम्पूर्ण गोठपानी वचत तथा ऋण सहकारी लि.का सदस्यहरुलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

सत्यनारायण श्रेष्ठ

शोधकर्ता

सारसंक्षेप (Abstract)

रामेछाप जिल्ला गोठगाउँ गा.वि.स.मा संचालनमा रहेको सहकारी (गोठपानी वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.) ले स्थानीय जनताको आर्थिक तथा शैक्षिक क्षेत्रमा पारेका प्रभाव शीर्षकमा गरिएको अध्ययनमा सहकारी संस्थामा संलग्न व्यक्तिहरुको आर्थिक र शैक्षिक अवस्था पहिचान गर्न सहकारी संस्थाको समस्याहरु, आवद्ध सदस्यहरुका समस्या पत्ता लगाई समाधानका उपाय खोज्नु उक्त उद्देश्य पुरा गर्नका लागि व्याख्यात्मक र विश्लेषणात्मक ढाँचाको माध्यमबाट प्राथमिक र द्वितीय तथ्याङ्कबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई तालिकाको प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गर्न २ प्रकारका प्रश्नावली (सहकारीका अध्यक्ष र सदस्यहरुको लागि) द्वारा सदस्यहरुबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको थियो । सहकारीमा संलग्न सदस्यहरुमध्ये प्रत्येक घरपरिवार बाट एक जना गरी जम्मा २५० जना र अध्यक्षलाई छनोट गरिएको थियो । २५१ जनालाई प्राथमिक स्रोत बनाइएको थियो भने गोठगाउँ गा.वि.स, जि.वि.स, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, राष्ट्रिय सहकारी बोर्ड, विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनहरु, प्रकाशित अप्रकाशित लेखहरु, पत्रपत्रिकाहरु आदिलाई द्वितीय स्रोतको रुपमा लिइएको थियो । वि.स. २०५९ सालमा स्थापित यस संस्थामा जम्मा ५१० जना शेयर सदस्यहरु रहेको पाइयो । ती सदस्यहरुलाई वचत शेयर र धितो जमानतका आधारमा वार्षिक १२ प्रतिशत व्याजदरमा कम्तिमा ६ महिना देखि २ वर्ष सम्मका लागि ऋणको व्यवस्था र वचतमा मासिक वचत, ऐच्छिक वचत र बाल वचत गरी ३ किसिमका वचत गर्ने गरेको पाइयो । जसमा मासिक वचतमा ६ प्रतिशत, ऐच्छिक वचतमा ७ प्रतिशत, बाल वचतमा ६ प्रतिशत व्याज दिने गरेको पाइयो । यस सहकारी संस्थाले आ.व. ०७०/०७१ मा रु.४४,२२,२३९ र आ.व. ०७१/०७२ मा रु.५९,०१,८६२ कुल सम्पत्ति गरेको देखिन्छ । यस संस्थामा आवद्ध सदस्यको आ.व. वि.स. २०७२ को असार मसान्त सम्ममा मासिक वचत रु ३०,०१,६७४, ऐच्छिक वचत रु १५,००,००० बालवचत रु ५,००,१०० गरी जम्मा रु५०,१६,१७४ वचत रहेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रमा नमुना छनौटमा परेका सहकारीका सदस्यहरु सहकारीमा संलग्न हुनु अघि वा पछिको औषत खर्च आम्दानी र वचतको स्थितिलाई हेर्दा संलग्न भईसकेपछि झण्डै ३ गुणा बढेको पाइयो । आम्दानीमा पनि उल्लेखनीय वृद्धि भएको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रका नमुना छनोटमा परेका सहकारीमा संलग्न भएका सदस्यहरुका बालबालिकाहरुको शैक्षिक अवस्थालाई हेर्दा सहकारीमा संलग्न हुनुभन्दा

अघि विद्यालय नजाने २५ प्रतिशत, सरकारी विद्यालयमा जाने ६५ प्रतिशत, निजी विद्यालयमा जाने १० प्रतिशत रहेकोमा संस्थामा संलग्न भएपछि यसमा सुधार आई विद्यालय नजानेको संख्या १ प्रतिशतमा सिमित रह्यो । सरकारी विद्यालय जानेको संख्यामा ६५ प्रतिशत रह्यो । निजी विद्यालयमा जानेको संख्यामा वृद्धि भई ३४ प्रतिशत पुगेको पाइयो । यस सहकारीमा संलग्न भएका सदस्यहरुमा संगठनात्मक सामुहिक भावनाको विकास, नेतृत्व विकास, आत्मविश्वासमा वृद्धि, पारिवारिक खर्चको भूमिकामा वृद्धि, व्यावसायिक निर्णय गर्ने सम्बन्धमा वृद्धि, जस्ता उपलब्धी पाइएता पनि यस सहकारीका प्रतिस्पर्धाको रुपमा अन्य सहकारी नहुनु, आयआर्जन नभएका सदस्यहरुले बढी ऋण माग्नु, ऋणको दुरुपयोग, निरिक्षण अनुगमन सम्बन्धी समस्या र ऋण भुक्तानी सम्बन्धी समस्या रहेको पाइयो । यस्ता समस्याहरु समाधान गर्न सहकारीले ऋण लिएको उद्देश्य अनुरुप खर्च भयो वा भएन भन्ने निरिक्षण र अनुगमन गर्ने गरेको छ । आम्दानीमा वृद्धि गर्नु, सहकारीले थप आयआर्जनका कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्नेछ । ऋणको समयावधि ३ वर्षको बनाउनु पर्नेछ । प्रौढशिक्षा जस्ता साक्षरोत्तर कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने जस्ता सुझाव यस अध्ययनमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची (TABLE Of CONTENT)

पृष्ठ

स्वीकृति पत्र (Approval Letter) **I**

सिफारिस पत्र (Recommendation Letter) **II**

कृतज्ञताज्ञापन (Acknowledgements) **III**

सारसंक्षेप (Abstracts) **IV**

विषय सूची (Table of Contents) **VI**

संक्षिप्त शब्दावली (Abbreviation) **XI**

अध्याय एक (CHAPTER ONE) **१-१०**

१. परिचय (Introduction)

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि (Background of the Study) १

१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem) ४

१.३ अध्ययनको उद्देश्यहरु (Objective of the Study) ६

१.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु (Research Question) ६

१.५ अध्ययनको महत्व (Significant of the Study) ७

१.६ अध्ययनका सिमाहरु (Limitation of the Study) ९

१.७ अध्ययनको संगठन (Organization of the Study) ९

१.८ मुख्य शब्दावलीको परिभाषा (Definitions of Key Terms) १०

अध्याय दुई (CHAPTER TWO) **११-२६**

२.पूर्वसाहित्यको पुनरावलोकन (Review of Literature) ११

२.१ सैद्धान्तिक अध्ययनको पुनरावलोकन (Review of Theoretical Literature) ११

२.२ पूर्व साहित्यको समिक्षा (Review of Empirical Literature) १५

२.३ पूर्व साहित्यिक पुनरावलोकनको प्रस्तुत अध्ययनमा प्रयोग

(Implication of the Review for the Study) २२

२.४ अनुसन्धान अन्तर (Research Gap) २३

२.५ सैद्धान्तिक वा अवधारणात्मक ढाँचा

(Theoretical or Conceptual Framework) २५

२.६ कार्यात्मक ढाँचा (Functional Framework) २६

अध्याय तीन (CHAPTER THREE) २७-३२

३.अध्ययन विधि र प्रक्रिया (Research Methods and Design) २७
३.१ अध्ययन ढाँचा (Research Design) २७
३.२ तथ्याङ्कका श्रोतहरु (Sources of Data) २७
३.२.१ प्राथमिक श्रोत (Primary Source) २७
३.२.२ द्वितीय स्रोत (Secondary Source) २८
३.३ जनसंख्या ,नमुना आकार र नमुना रणनीति
(Population, Sample Size and Sampling Strategy) २८
३.३.१ जनसंख्या (Population) २८
३.३.२ नमुना आकार (Sample and Sample size) २८
३.३.३ नमुना छनौट (Sample and Sample strategy) २८
३.४ अध्ययनको क्षेत्र (Study Area /Field) २९
३.५ तथ्याङ्क संकलनका औजारहरू (Tools of Data Collection) २९
३.५.१ प्रश्नावली (Questionnaire) २९
३.५.२ अवलोकन सूची (Observation Sheet) ३०
३.५.३ छलफल निर्देशिका (Discussion Gride) ३०
३.६ तथ्याङ्क संकलनका तरिकाहरु (Techinques of Data Collection) ३०
३.६.१ अन्तर्वार्ता (Interview) ३०
३.६.२ प्रत्यक्ष अवलोकन विधि (Direct Observation Method) ३१
३.६.३ लक्षित समूह छलफल (Focused Group Discussion) ३१
३.७. तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया (Data Collection Procedure) ३१
३.८. तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण प्रक्रिया
(Data Analysis Interpretation Procedure) ३२

अध्याय चार (CHAPTER FOUR) ३३-८२

४ नतिजाको ब्याख्या र विश्लेषण (Analysisand Interpretation of Result) ३३

४.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय (Introduction of Study Area) ३३

४.१.१ रामेछाप जिल्ला (Ramechhap District) ३३

४.१.२ गोठगाउँ गाउँ विकास समितिको सामान्य परिचय (Introduction to the Gothgaun VDC) ३९

४.२ गोठपानी वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.को परिचय (Introduction to Gothpani Saving and Credit Co-operative Limited) ४३

४.२.१ सहकारी संस्थाका उद्देश्यहरु (Objectives of the Co-operative) ४३

४.२.२ कार्यहरु (Functions) ४४

४.३ सहकारी संस्थाको वर्तमान अवस्था (Present Condition of Co-operative) ४५

४.३.१ संस्थाको संगठनात्मक ढाँचा (Framework of the Co-operative) ४५

४.३.२ हाल सम्मका सदस्यहरु (Current Member) ४६

४.३.३ संस्थाद्वारा संचालित कार्यक्रमहरू (Programme Conducted by Organization) ४७

४.३.४ वचत विवरण (Details of Saving) ४९

४.३.५ व्याजदर सम्वन्धी व्यवस्था (Provision of Interest Rate) ५०

४.३.६ संस्थाको आ.व. ०७१/०७२ को दायित्व तथा पुँजीको विवरण (Description of Liabilities and Capital of Institution in F.Y. 2071/072) ५१

४.३.७ नाफा बाँडफाँडको अवस्था (Condition of Profit Division) ५२

४.३.८ सम्पत्ति विवरण (Property Details) ५३

४.३.९ सहकारी संस्थाको क्षेत्रगत आम्दानी (Sectoral Income of Cooperative) ५४

४.३.१० सहकारीको क्षेत्रगत खर्च (Sectoral Expenditure of Cooperative) ५५

४.४ सहकारी संस्थाको उपलब्धी (Achievement of Co-operative) ५६

४.५ संस्थाको ऋण लगानी र ऋण व्याजदर सम्बन्धि अवस्था
(Situation of Investment and Loan Return) ५८
४.५.१ ऋण व्याजदर सम्वन्धी प्रावधान (Provision of Interest Rate) ५८
४.५.२ नमूना छनौटमा परेका सदस्यहरुको व्याजदर सम्वन्धी प्रतिक्रिया
(Response of Sampled Members about Interest Rate) ५९
४.५.३ लगानी अवस्था (Condition of Loan Investment) ५९
४.५.४ ऋण दिने व्यवस्था (Provision of Loan Advancement) ६०
४.५.५ ऋण लगानी गरिएको क्षेत्रको विवरण
(Details of Investment Area) ६१
४.५.६ सहकारी संस्थाबाट ऋण लिनुको उद्देश्य
(Objective of Taking from Co-operative) ६२
४.५.७ नमूना छनोटमा परेका सदस्यहरूको ऋणको स्रोतहरू
(Sources of Loan for Sampled Population) ६३
४.६ शेयर सदस्यहरूको आर्थिक अवस्था
(Economic Condition of Shareholders) ६४
४.६.१ स्रोतका आधारमा घर परिवारको मासिक आम्दानी
(Source-wise Annual Income of Household) ६४
४.६.२ घरपरिवारको तहगत वार्षिक आम्दानी
(Level-wise Annual Income of Household) ६५
४.७.१ सहकारीबाट ऋण लिई सञ्चालीत व्यवसायहरु र आम्दानी
(On Going Enterprises and Income) ६६
४.७.२ स्रोतका आधारमा घरपरिवारको वार्षिक खर्च
(Source /wise Annual Expenditure of Household) ६७
४.७.३ वार्षिक बचत (Annual Saving) ६८
४.७.४ व्यापार/ व्यवसाय (Trade /Business) ६९
४.७.५ रोजगारी (Employment) ७१
४.७.६ भू-स्वमित्व (Land Ownership) ७१

४.७ सदस्यहरूको संस्थामा आवद्ध हुनुभन्दा पहिले र आवद्ध भए पछाडिको आर्थिक अवस्थाको तुलनात्मक विवरण (Comparative Financial Status of Population Before and After Involvement in Co-operative) ७२

४.८ शैक्षिक अवस्था (Educational Conditions) ७३

४.८.१ नमूना छनौटमा परेका सदस्यहरुको शैक्षिक अवस्था (Education Conditions of Sampled Members) ७३

४.८.२ नमूना छनौटमा परेका सदस्यहरुको तहगत शैक्षिक अवस्था (Level-wise Educational Conditions of Sampled Members) ७४

४.८.३ बालबालिकाले पढ्ने शैक्षिक संस्था सम्वन्धि विवरण (Details of School Studing Children) ७५

४.८.४ बालबालिकाहरु पढ्ने शैक्षिक तहगत विवरण (Level -wise Educational Condition of Children) ७५

४.९ सहकारी संस्थाले सदस्यहरूको शैक्षिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव (Educational Impact of Co-operative on Members) ७६

४.१० सहकारी संस्थाको समस्याको पहिचान (Problem Identification of Co- operative) ७८

४.११ प्राप्तीहरुको सारांस (Summary of Findings) ७९

अध्याय : ५ (CHAPTER : SIX) **८३-८६**

५ निष्कर्ष र सुझावहरु (Conclusion and Recommendations) ८३

५.१ निष्कर्ष (Conclusion) ८३

५.२ सुझावहरू (Recommendations) ८५

५.२.१ प्रयोगात्मक सुझावहरु (Practical Recommendations)

५.२.२ नीति सम्बन्धी सुझावहरु (Policy Related Recommendations) ८६

५.२.३ आगामी अनुसन्धान सँग सम्वन्धित सुझावहरु (Further Research Related Recommendations) ८६

संक्षिप्त शब्दावली (Abbreviation)

आ.व : आर्थिक वर्ष

क.सं : क्रम संख्या

रु. : रुपैया

गा.वि.स : गाउँ विकास समिति

जि.वि.स. : जिल्ला विकास समिति

वि.सं. : विक्रम संवत

वडा नं. : वडा नम्वर

उ.मा.वि. : उच्च माध्यमिक विद्यालय

मा.वि. : माध्यमिक विद्यालय

नि.मा.वि. : निम्न माध्यमिक विद्यालय

प्रा.वि. : प्राथमिक विद्यालय

लि. : लिमिटेड

सं. : संस्था

% : प्रतिशत

त्रि.वि. : त्रिभुवन विश्वविद्यालय

जि.शि.का. : जिल्ला शिक्षा कार्यालय

रा.यो.आ. : राष्ट्रिय योजना आयोग

ADB : Asian Development Bank